ქალები მომთაბარულ საზოგადოებაში: წყაროთა ცნობები ყივჩაღი ქალების შესახებ[1]

ნინო კაკალაშვილი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ninokakalashvili1121@gmail.com

ქართველთა და ყივჩაღთა ურთიერთობები რამდენიმე საუკუნეს მოიცავს. მათ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს საქართველოს სამხედრო-პოლიტიკურ ცხოვრებაში, თუმცა მათთან ურთიერთობებს ახლდა გარკვეული სირთულეებიც. ქართულ ისტორიოგრაფიაში უმეტესად შესწავლილია ყივჩაღთა ჩამოსახლების მიზეზები, მათი საქართველოს ტერიტორიაზე განსახლების საკითხი, მათი ურთიერთობები საქართველოს მეფეებთან. კვლევები მოიცავს ძირითადად პოლიტიკურ და სამხედრო სფეროს, არის კვლევები, აგრეთვე, მათ სოციალურ იერარქიასა და რწმენა-წარმოდგენებზე, თუმცა ყივჩაღ ქალთა შესახებ ძიებანი ქართულ ისტორიოგრაფიაში არ გვხვდება. ეს რამდენიმე მიზეზით შეიძლება აიხსნას, პირველი ის, რომ გენდერის კვლევებს არც ისე ხანგრძლივი ისტორია აქვს და ისტორიკოსები ნაკლებად ეხებოდნენ ქალთა ისტორიის გამოკვლევას. მეორე მიზეზად შეიძლება დავასახელოთ ის, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში არ არის წარმოდგენილი ყივჩაღთა საქართველოში ჩამოსახლებისა და მათი ქართველებთან ურთიერთობის მონოგრაფიული კვლევა, რომელიც მოიცავდა როგორც სამხედრო-პოლიტიკურ, სოციალ-ეკონომიკურ, რელიგიურ, კულტურულ, ისე გენდერულ კვლევებს.

აღნიშნული ხარვეზის ნაწილობრივ შესავსებად ქვემოთ წარმოვადგენთ ყივჩაღი ქალების შესახებ არსებულ ისტორიულ ცნობებს და ვიმსჯელებთ ქალთა როლზე მომთაბარულ საზოგადოებაში.

საქართველოში მცხოვრები ყივჩაღების შესახებ ქართული წყაროები დიდ ინფორმაციას არ გვაწვდიან. წყაროები უმეტესად აღწერს სამხედრო-პოლიტიკურ სფეროს და ყივჩაღ ქალთა შესახებ ცნობები იმდენად მწირია, რომ არ გვაძლევს ამ საკითხის დეტალური კვლევის საშუალებას. ამ დანაკლისს გარკვეულწილად ავსებს უცხოური წყაროები. კვლევისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია არქეოლოგიური მასალები და ყივჩაღთა ქვის ქანდაკებები. საინტერესოა, აგრეთვე, გავითვალისწინოთ ცნობები სხვა მომთაბარე ხალხთა შესახებ და შედარებითი ანალიზის საფუძველზე განვსაზღვროთ ქალთა როლი ყივჩაღთა მომთაბარულ საზოგადოებაში.

საყოველთაოდ ცნობილია და არაერთხელაც არის აღნიშნული სამეცნიერო ლიტერატურაში, რომ მომთაბარეთა ცხოვრების წესი განსხვავდება ბინადარი ცხოვრების მქონე საზოგადოებისაგან (რუბრუკვისი 1942); (კარპინი 1942); (გოლდენი 1984); (ბართი 1961). მათ უწევთ ხშირი გადაადგილება და საცხოვრებლის ცვლა, რაც განაპირობებს განსხვავებებს მათგან, ვინც მუდმივად ერთ ადგილას არის დასახლებული. შუა საუკუნეების მომთაბარულ საზოგადოებაშიც ქალის მდგომარეობა შედარებით განსხვავებულია.

დავითის ისტორიკოსის მიხედვით ყივჩაღთა საქართველოში ჩამოსახლებას წინ უძღოდა დავითის ქორწინება ყივჩაღთა მთავრის ათრაქა შარაღანის ძის ქალიშვილზე გურანდუხტზე. მემატიანე აღნიშნავს:

> რამეთუ პირველ მრავალთა წელთაჲსა მიერ მოეყვანა სანატრელი და ყოვლად განთქმული სიკეთითა გუარანდუხტ დედოფალი, შვილი ყივჩაღთა უმთავრესისა, ათრაქა შარაღა-

ნის ძისაჲ, სჯულიერად მეუღლედ თჳსად და დედოფლად ყოვლისა საქართველოისა – ამ-ისთჳსცა წარავლინნა კაცნი სარწმუნონი და მოუწოდა ყივჩაღთა და სიმამრსა თჳსსა (მეტ-რეველი 2008: 319).

დავითის ქორწინების თარიღთან დაკავშირებით მ. წურწუმია აღნიშნავს რომ ეს შეიძ-ლება მომხდარიყო 1104 წლის ბოლოს ან 1105 წლის დასაწყისში (წურწუმია 2012: 180). ძნე-ლია ზუსტად იმის თქმა, თუ როდის ჰქონდა ადგილი აღნიშნულ ქორწინებას. თუმცა რო-გორც დავითის ისტორიკოსი მიუთითებს, ქორწინება ყივჩაღთა საქართველოში ჩამოსახ-ლებამდე მოხდა, რომელიც დათარიღებულია 1118-1120 წლებით (ჯავახიშვილი 1983: 183). შესაბამისად, ქორწინების თარიღი 1118 წლამდეა საძიებელი. დავითს გადაწყვეტილი ჰქონდა ყივჩაღთა ჩამოსახლება და ყივჩაღთა მთავართან დინასტიური კავშირის დამ-ყარება ხელს შეუწყობდა მათთან მოლაპარაკებას საქართველოში დასახლების შესახებ სამხედრო სამსახურის სანაცვლოდ (მესხია 1986: 36); (მეტრეველი 1990: 175). ყივჩაღების-თვის პოლიტიკური ნიშნით დინასტიური კავშირების დამყარება უცხო არ ყოფილა. იბნ ალ-ასირის ცნობით, განძის მმართველი ქუშხარა ყივჩაღთა ხანის ქალიშვილს ირთავს ცოლად და მძევლებსაც იტოვებს მათი ერთგულების უზრუნველსაყოფად (სილაგაძე 1987: 77). ასეთ კავშირებს ისინი სხვა სახელმწიფოთა თვალში ნდობისა მოპოვების მიზნით მი-მართავდნენ. დინასტიური კავშირები ყივჩაღებმა დაამყარეს უნგრეთთან და ბულგართა მეორე იმპერიასთან. სიმონ კეზაელი ლასლო IV-ს უწოდებს კუნს, „Naratio rerum per Ladis-laum cunum“[2] (კეზაელი 43). მეფე ლასლო IV-ის ასეთი ზედწოდება განპირობებულია მისი ყივჩაღური წარმომავლობით, მამამისი, იშტვან V, დაქორწინებული იყო ყივჩაღი მთავრის ქალიშვილზე (ენგელი 2001: 105). მაგისტრი როჯერის ცნობით, ყივჩაღებს უნგრეთში დასახ-ლების შემდეგ შეეძლოთ უნგრელებთან ქორწინება (როჯერი 2010: 155). მემატიანე აქ მხო-ლოდ უნგრეთის სამეფო ოჯახსა და ყივჩაღთა მთავრის ოჯახს არ უნდა გულისხმობდეს, არამედ სხვა ყივჩაღ დიდებულებსაც. ბულგართა მეორე იმპერიის იმპერატორ იაონიცას, რომელიც, აგრეთვე, ცნობილია კალოიანის სახელით, ყივჩაღი ცოლი ჰყავდა (მადჯირუ 2017: 171). დინასტიური კავშირების დამყარებით მხარეები ურთიერთობების განმტკიცებას ისახავდნენ მიზნად.

ყივჩაღ ქალთა შესახებ ზოგადი ცნობა წარმოდგენილია, აგრეთვე, დავითის ისტორი-კოსის თხზულებაში. იგი აღნიშნავს: „ხოლო ყივჩაყნი დააყენნა ადგილთა სამათოდ მარ-ჯუეთა დედა-წულითა მათითა, რომელთა თანა ყო წყობად განმავალი რჩეული ორმეოცი ათასი“ (მეტრეველი 2008: 320). ამ ცნობიდან ჩანს, რომ დავით აღმაშენებელს ყივჩაღები თავიანთი ოჯახებით ჩამოუსახლებია. ახალ ტერიტორიაზე დასასახლებლად ყივჩაღები თავიანთი ოჯახების გარეშე არ წავიდოდნენ. ყივჩაღთა რაზმებს რომ ოჯახები თან ახ-ლდათ, ამის შესახებ აღნიშნულია უცხოურ წყაროებშიც. იბნ ალ-ასირიც აღნიშნავს მონ-ღოლთაგან დევნილი ყივჩაღების შესახებ, რომელთაც ოჯახებთან ერთად ეძებენ ახ-ალ ადგილს დასასახლებლად (სილაგაძე 1987: 67-68; 75). გიორგი აკროპოლიტეს ცნობით, მონღოლთაგან დევნილმა ყივჩაღებმა გადალახეს მდინარე ისტროსი (დუნაი) და ჰაიმოს მთა თავიანთ ბავშვებსა და ცოლებთან ერთად (მაკრიდე 2007: 199). ახალი საცხოვრებ-ლის ძიებისას ყივჩაღები ოჯახთან ერთად გადაადგილდებიან, საჭიროების შემთხვევაში ბრძოლებშიც ებმებიან. თუმცა ეს არ ნიშნავს, რომ ყველა ბრძოლაში ყივჩაღებს თავიან-თი ოჯახიც თან ახლდათ. მას შემდეგ რაც ტერიტორიას აითვისებდნენ და მუდმივ სად-გომს გაიჩენდნენ, სალაშქროდ მამაკაცები მიდიოდნენ, ხოლო ქალები საოჯახო საქმეებს უძღვებოდნენ. დავით აღმაშენებელმა ყივჩაღებს საცხოვრებელი ადგილები გამოუყო, სანაცვლოდ მათ მეომართა გამოყვანა დაევალათ. ისინი საცხოვრებლით უზრუნველყო-ფილნი იყვნენ, აღარ სჭირდებოდათ ზამთრისა და ზაფხულის საძოვრების ძიება, მეფის-გან ეკონომიკური მხარდაჭერა ჰქონდათ სამხედრო სამსახურის სანაცვლოდ. საქონლის

პატრონობა და სხვა საშინაო საქმეები საქართველოში მყოფ ყივჩაღთა შორისაც ქალთა მოვალეობას უნდა წარმოადგენდეს. ყივჩაღი ქალების ბრძოლაში მონაწილეობა არ ფიქსირდება არც ქართულ და არც უცხოურ წყაროებში. შესაბამისად, საქართველოში მცხოვრები ყივჩაღები დიდ თუ მცირე მასშტაბის ბრძოლებში თავიანთი ოჯახების გარეშე მონაწილეობდნენ.

მომთაბარეებს შორის ცალსახად არ იყო განსაზღვრული ქალის მონაწილეობის საკითხი სამხედრო სფეროში. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მომთაბარულ საზოგადოებაში ქალი და კაცი თანასწორნი არიან და მკვლევრები მსჯელობენ სკვითებისა და სხვა მომთაბარე ხალხების მაგალითზე მონაწილეობდნენ თუ არა ქალები ბრძოლაში (ბალგაბაიევა და *სხვები* 2016: 5275). პლანო კარპინი მონღოლთა აღწერისას აღნიშნავს, რომ ქალებიც ატარებენ მშვილდ-ისარს და გადაადგილდებიან ცხენებით კაცების მსგავსად (კარპინი 1942: 20). ძნელი სათქმელია ყივჩაღთა შემთხვევაში რამდენად მონაწილეობენ ყივჩაღი ქალები ბრძოლაში, რადგან საისტორიო წყაროები ყივჩაღ ქალთა შეიარაღებაზე ან მათ ლაშქრობებში მონაწილეობაზე არ საუბრობენ. ყივჩაღ ქალთა სამარხებში იშვიათია ხმლის ან სხვა შეიარაღების აღმოჩენა. შეიარაღების კვალი არც ყივჩაღ ქალთა ქვის ქანდაკებებზე ჩანს. მოლაშქრეობა ყივჩაღი ქალებისთვის აკრძალული არ იქნებოდა, თუმცა თუ გავითვალისწინებთ რომ წყაროებში არ არის საუბარი მეომარ ყივჩაღ ქალებზე, ვფიქრობთ, ყივჩაღთა შორის ქალთა ბრძოლაში მონაწილეობა არ იყო გავრცელებული.

მომთაბარულ საზოგადოებაში კაცებიცა და ქალებიც კარგი ცხენოსნები იყვნენ. მონღოლ ქალთა შესახებ პლანო კარპინი აღნიშნავს: „გოგოებიც და ქალებიც ცხენებზე სხედან და მიჭენაობენ მამაკაცებივით. ჩვენ გვინახავს რომ ისინი მშვილდებსა და კაპარჭებს ატარებდნენ. როგორც მამაკაცებს ისე დედაკაცებს დიდხანს შეუძლიათ ცხენით მოგზაურობა (კარპინი 1942: 20)“.

ყივჩაღებიც მონღოლების მსგავსად მომთაბარეები იყვნენ და თავიანთი ცხოვრების წესიდან გამომდინარე ქალებსაც ისევე დასჭირდებოდათ ცხენით ჯირითის ცოდნა, როგორც კაცებს. შესაბამისად, მიუხედავად იმისა, რომ პირდაპირი ცნობა ყივჩაღ ქალთა საცხენოსნო უნარებზე არ გვაქვს, მომთაბარული ცხოვრების წესიდან გამომდინარე პლანო კარპინის ცნობა მონღოლ ქალთა ცხენებით თავისუფლად გადაადგილების შესახებ ყივჩაღებზეც შეიძლება გავავრცელოთ. ახალი საძოვრებისა და საცხოვრებელი ადგილების საძიებლად ყივჩაღებს ხშირად უხდებოდათ გადაადგილება და ასეთი გადაადგილებისას ყივჩაღ მეომრებს თავიანთი ოჯახი თან ახლდა, როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ. შესაბამისად, ქალებსაც უნდა სცოდნოდათ ცხენით ჯირითი.

ყივჩაღთა მომთაბარული საზოგადოება სოციალურად რამდენიმე ფენად უნდა დაიყოს. არქეოლოგიური გათხრებისა და ყივჩაღთა სამარხების შესწავლის საფუძველზე ყივჩაღ მამაკაც მეომართა შორის მათი შეიარაღების მიხედვით ვ. ჩხაიძემ გამოყო სამი სოციალური ფენა, ზედა ფენა – მმართველი კლასი და არისტოკრატია (16%), საშუალო (50%) და დაბალი ფენები (34%) (ჩხაიძე 2016: 302-304). სოციალური იერარქიის განსაზღვრა შესაძლებელია ყივჩაღ ქალთა სამარხებისა და ქვის ქანდაკებების შესწავლით. ქართულ წყაროებში მოხსენიებული ყივჩაღი დედოფალი გურანდუხტის სოციალური კუთვნილება აშკარაა, ის მმართველი კლასის წარმომადგენელია, ყივჩაღთა უმთავრესის ანუ ხანის ქალიშვილია. საქართველოში აღმოჩენილია, აგრეთვე, ყივჩაღთა სამარხები, რომელთაგან ორი სამარხი ქალისაა. იმირის გორაზე აღმოჩენილ ამ სამარხებში აღმოჩენილია ძვირფასი სამკაული და ოქროქსოვილი (დოლაბერიძე 1975: 186-190). სამარხეული ინვენტარი საშუალებას იძლევა განვსაზღვროთ მათი სოციალური კუთვნილება. ორივე ქალი ყივჩაღთა ზედა ფენას უნდა ეკუთვნოდეს, თუმცა ძნელია განსაზღვრა იმისა, თუ შიდა იერარქი-

ის რომელ საფეხურზე იდგნენ ისინი, რადგან ყივჩაღთა ზედა ფენა თავის მხრივ არ იყო ერთგვაროვანი.

სამწუხაროდ, საქართველოში მყოფ ყივჩაღ ქალთა შესახებ სხვა ცნობები არ მოგვეპოვება. თუმცა არანაკლებ მნიშვნელოვანია უცხოური მასალები, როგორც არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი ყივჩაღთა სამარხები, ისე მათი ქვის ქანდაკებები.

რუსეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ყივჩაღ ქალთა სამარხების ინვენტარი და მათი სოციალური კუთვნილების საკითხი გამოკვლეული აქვს ტ. მ. პოტიომკინას. სამარხეული ინვენტარიდან იგი ასახელებს სოციალური სტატუსის განმსაზღვრელ ინვენტარს, რომელთა შორისაა ქვაბი, სწორი გრივნა და წრიული ფორმის გრივნა. სამარხებს შორის კი გამოყოფს სამ კატეგორიას, სამარხებს ერთი, ორი და სამი სტატუსის განმსაზღვრელი ინვენტარით (პოტიომკინა 2010: 9). სულ გამოკვლეული აქვს 56 ყივჩაღი ქალის სამარხი, რომელთა სოციალურ განაწილებას განსაზღვრავს შემდეგნაირად: მაღალი ფენა – 23%, საშუალო ფენა – 42% და დაბალი ფენა – 32 % (პოტიომკინა 2010: 11-17). თუ ამ მონაცემებს შევადარებთ ვ. ჩხაიძის მიერ განსაზღვრულ ყივჩაღ მამაკაცთა სოციალურ იერარქიას, ჩანს, რომ გარკვეული სხვაობაა პროცენტულ მონაცემებს შორის, მაგრამ საერთო სურათი იგივეა. შესაბამისად, ქალთა და კაცთა სოციალური იერარქია თითქმის ერთგვაროვანია.

ყურადღება უნდა გავამახვილოთ საფლავში ცხენის ჩატანების ტრადიციაზეც. პოტიომკინას მიერ შესწავლილ ყივჩაღ ქალთა სამარხების ნაწილში აღმოჩენილია ცხენი, აგრეთვე, ინვენტარს შორის არის წარმოდგენილი ცხენის აღკაზმულობაც (პოტიომკინა 2010: 11-17). ყივჩაღთა დაკრძალვის წესი ითალისწინებდა გარდაცვლილისთვის ცხენის ჩატანებას საფლავში. ამის შესახებ ცნობა დაცული აქვს ჟუანვილს. იგი თავის თხზულებაში აღწერს ყივჩაღი მეომრის დაკრძალვას:

> როდესაც მდიდარი რაინდი კვდება, ისინი მისთვის ღრმა და განიერ ორმოს თხრიან მიწაში, სვამენ მას ცერემონიულად მდიდრულად ჩაცმულს სკამზე და მასთან ერთად ათავსებენ მის საუკეთესო ცხენს, რომელიც ჰყავდა და საუკეთესო მსახურს, ყველას ცოცხალს (ვეჯვუდი 1907: 262-263).

თუ გავითვალისწინებთ რამდენად მნიშვნელოვანი იყო ცხენი მომთაბარეებისთვის, საფლავში ცხენის ჩატანება ყივჩაღთათვის დიდ პატივს წარმოადგენდა, რადგან მათი წარმოდგენით სიკვდილის შემდგომაც ისევე დასჭირდებოდათ ყველაფერი როგორც სიცოცხლეში. ჟუანვილი ხაზს უსვამს ყივჩაღის ქონებრივ სტატუსს. დაკრძალვის ეს წესი მდიდარი მეომრისთვისაა განკუთვნილი. რაც გვაფიქრებინებს იმას, რომ საშუალო და დაბალი ფენის ყივჩაღები საფლავში ცხენის ჩატანების პატივს მოკლებულნი იყვნენ. რადგან ცხენი არა მარტო ყივჩაღი მეომრის, არამედ ქალთა სამარხებშიც არის აღმოჩენილი, ჩანს, რომ მაღალ სოციალურ საფეხურზე მყოფ ქალებს და კაცებს ცხენის ჩატანებით თანაბარ პატივს მიაგებდნენ. ეს კიდევ ერთხელ გვარწმუნებს იმაში, რომ ყივჩაღთა საზოგადოებაში ქალს მნიშვნელოვანი როლი ეკავა და არ ჩამორჩებოდა მამაკაცს. ამასთანავე, თუ ცხენი გარდაცვლილს სიკვდილის შემდგომ ცხოვრებაშიც უნდა დასჭირვებოდა, მაშინ ქალებისთვის ცხენის ჩატანება ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ყივჩაღი ქალებიც ისევე კარგად გადაადგილდებოდნენ ცხენებით, როგორც კაცები.

საინტერესოა, აგრეთვე, ყივჩაღთა ქვის ქანდაკებები. წარმოდგენილია როგორც მამაკაცის, ისე ქალის ქანდაკებები. ყივჩაღთა შორის ქვის ქანდაკებების აღმართვის ტრადიციაზე მოგვითხრობს გუილიომ რუბრუკვისი. იგი აღნიშნავს:

> კომანები თავიანთი მკვდრების საფლავებზე დიდ ყურგანს მართავენ, ხოლო ამ ყურგანზე სდგამენ ქანდაკებას, რომელსაც პირი აღმოსავლეთისაკენ აქვს მიბრუნებული, ხოლო ხელში თასი უჭირავს ჭიპის სიმაღლეზე (რუბრუკვისი 1942: 32).

გამომდინარე იქიდან, რომ გამოვლენილია ორივე სქესის ყივჩაღთა ქვის ქანდაკებები, უნდა დავასკვნათ, რომ ყივჩაღები გარდაცვლილ ადამიანს თანაბრად მიაგებდნენ პატივს, განურჩევლად სქესისა. ამასთანავე, უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ დაკრძალვის ასეთი წესი დამახასიათებელი იქნებოდა ყივჩაღთა ზედა სოციალური ფენისთვის – მმართველი კლასისა და დიდებულე-ბისთვის. ქანდაკებების შესწავლის შედეგად გამოთქმულია მოსაზრებები მათ სოციალურ კუთვნილებაზე. ქანდაკების ტიპის გათვალისწინებით გამოყოფილია ყივჩაღ მამაკაცთა რამდენიმე ტიპის ქანდაკება. იგივე დაყოფა ვრცელდება ქალ ყივჩაღთა ქანდაკებებზე. ქანდაკებებს შორის აღსანიშნავია დგომითი და მჯდომარე პოზიციის მქონე, როგორც მამაკაცის, ისე ქალის ქანდაკებები (გოლებიოვსკა ტობიაში2013: 38). მდგომარე ქანდაკებები უნდა ეკუთვნოდეს მმართველ კლასის წარმომადგენლებს, ხოლო მჯდომარე ფორმის ქანდაკებები კი მდიდარ ყივჩაღ დიდებულებს. ეს დაყოფა ეხება ორივე სქესს და წარმოაჩენს შიდა დიფერენციაციას ყივჩაღთა ზედა ფენაში (გოლებიოვსკა ტობიაში 2013: 38).

ყივჩაღის გარდაცვალებისას მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა გლოვა, რომელშიც რაბი პეტაჰიას ცნობით, ქალები მონაწილეობდნენ. რაბი პეტაჰია რეგენსბურგელი მოგვითხრობს ყივჩაღ ქალთა მიერ გლოვის შესახებ:

> ყივჩაღი ქალები მთელი დღე და ღამე ტირიან და გლოვობენ თავიანთ გარდაცვლილ მამებსა და დედებს. ისინი აგრძელებენ გლოვას სანამ რომელიმე მათი ქალიშვილი ან ვაჟი ან ოჯახის სხვა წევრი არ გარდაიცვლება და უკანასკნელი გლოვა წინ უძღვის მათ სიკვდილს. ისინი ასწავლიან თავიანთ ქალიშვილებს გლოვას (ბენიში 1856: 5).

რაბი პეტაჰიას ცნობით, გლოვას ყივჩაღი ქალის ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა, ეს კიდევ ერთი გამოხატულებაა წინაპართა კულტის თაყვანისცემისა და ამ რიტუალს ქალები აღასრულებენ. რაბი პეტაჰია აღნიშნავს, რომ ქალების მოთქმასა და ტირილს თან ახლავს ძაღლების ღმუილი და ყეფა (ბენიში 1856: 5). ძაღლს ყივჩაღთა რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა, ის ერთგულებისა და დაცულობის სიმბოლო იყო (გოლდენი 1997: 87-97).

ყივჩაღის გარდაცვალების სამგლოვიარო ტრადიციის შესახებ საუბრობს არაბი ისტორიკოსი იბნ ალ-ასირი. მისი ცნობით, მონღოლთაგან დევნილმა ყივჩაღებმა დერბენდის მმართველს სთხოვეს, რომ ერთგული სამსახურის სანაცვლოდ მათთვის დასახლების უფლება მიეცა თავის ქვეყანაში, თუმცა რაშიდი უარზე იყო და მათ წინააღმდეგ რაზმიც გაგზავნა. ყივჩაღებმა კი ასეთ მეთოდს მიმართეს: მათი ერთ-ერთი მთავარი მკვდრად გამოაცხადეს და „ბევრმა ყივჩაღმა, კაცმაც და ქალმაც, თმები დაიჭრა და ტირილი მორთო“. რაშიდის მხარეს მებრძოლ მუსლიმ ყივჩაღ სარდალს უთხრეს, რომ გარდაცვლილი ყივჩაღი მისი მეგობარი იყო და სიკვდილამდე მან ითხოვა მისი ცხედარი მისთვის გადაეცათ და მისი სურვილისამებრ დაეკრძალათ. ყივჩაღთა ამ მეთოდმა გაამართლა და მათ შეძლეს რაშიდის ციხე-ქალაქში შესვლა (სილაგაძე 1987: 76). წარმოდგენილი ცნობიდან ჩანს, რომ სამგლოვიარო პროცესიაში მონაწილეობდნენ ქალებიც და კაცებიც. ასევე, ჩანს მათი ტრადიციაც არა მარტო ტირილის, არამედ გლოვის ნიშნად თმის შეჭრის. თუ რაბი პეტაჰიას ცნობით გლოვა მხოლოდ ქალების მოვალეობა იყო, იბნ ალ-ასირის ცნობით სამგლოვიარო პროცესიის დროს კაცებიც ქალებთან ერთად ტირიან. შესაბამისად, ამ მხრივ ქალები და კაცები თანასწორნი ჩანან.

ყურადღება უნდა გავამახვილოთ საყოფაცხოვრებო საქმიანობაში ქალისა და კაცის როლებზე, მათ შორის საქმის გადანაწილებაზე. პირდაპირი ცნობები თუ რა საქმიანობით იყვნენ დაკავებული ყივჩაღი ქალები წყაროებში არ ჩანს. თუმცა მათაც სხვა მომთაბარე ხალხების მსგავსად მოუწევდათ გარკვეული საქმის შესრულება, რაც გამომდინარეობდა მათი მომთაბარული ცხოვრების წესიდან. ამ მხრივ საინტერესოა პლანო კარპინისა და გუილიომ რუბრუკვისის ცნობები მონღოლი ქალისა და კაცის საქმიანობის შესახებ. პლანო კარპინის მიხედვით:

> მათი ქალები ყველაფერს აკეთებენ: შუბებს, ტანისამოსს, ფეხსაცმელებს, ჩექმებს და ყოველივე ტყავის ნაწარმოებს, მართავენ ფორნებს და ახდენენ მათ შეკეთებას და ტვირთავენ აქლემებს (კარპინი 1942: 20).

გუილიომ რუბრუკვისის ცნობით კი ქალებს, აგრეთვე, ევალებათ ძროხის მოწველა, გრიუსის და ყველის გაკეთება (რუბრუკვისი 1942: 28). როგორც ჩანს, ქალისა და მამაკაცის საქმე მკაფიოდ იყო გამიჯნული. საინტერესოა ისიც, რომ ცხენი მამაკაცს უნდა მოეწველა (რუბრუკვისი 1942: 20). საინტერესოა მომთაბარე ხალხის საქმიანობის შესახებ მკვლევართა მიერ გამოთქმული მოსაზრებები. ჯ. მ. სმიტი მომთაბარე ქალის მოვალეობებს შორის ასახელებს სხვადასხვა საქონლის, ცხვრის, თხის, მწყემსვასა და წველას, აგრეთვე, ბანაკში საჭირო სხვა საქმეებს (სმიტი 2000: 52). სმიტი განსაზღვრავს კაცის მოვალეობებსაც, რომლებიც მოიცავს ცხენების პატრონობას, მწყემსობასა და წვრთნას და იარაღის დამზადებას (სმიტი 2000: 52). რობერტ დე კლარის ცნობით, ყივჩაღები იკვებებიან რძით, ყველითა და ხორცით (ჰოლმს მაკნილი 2005: 87). რაბი პეტაჰიას ცნობით, ყივჩაღები არ ჭამენ პურს, ჭამენ ბრინჯსა და ფეტვს რძეში მოხარშულს, აგრეთვე, რძესა და ყველსა და ხორცს (ბენიში 1856: 3; 5). დავითის ისტორიკოსის ცნობით დავით აღმაშენებელმა უზრუნველყო ყივჩაღები საქონლით, ცხენებითა და საზამთრო საძოვრებით (მეტრეველი 2008: 320; 329). შესაბამისად, საქონლის ჯოგების მწყემსვა და ცხვრისა და თხის წველა და ყველის გაკეთება შეიძლება განვსაზღვროთ ყივჩაღი ქალის საქმიანობად. ყივჩაღებს ჰყავდათ ასევე ცხენთა რემებიც, რომელთა მწყემსვა და პატრონობა, ვფიქრობთ, უმეტესად კაცის მოვალეობა იქნებოდა, რადგან ცხენი ყივჩაღთა სამხედრო საქმის განუყრელ ნაწილს წარმოადგენდა. ტანისამოსისა და ფეხსაცმლის, კარვისთვის საჭირო მასალების დამზადებაც ვფიქრობთ, ყივჩაღთა შემთხვევაშიც ქალის მოვალეობა უნდა ყოფილიყო. როგორც ჩანს, მოვალეობები განაწილებულია, საოჯახო საქმეების მართვა და შესრულება ქალების მოვალეობაში, ხოლო სამხედრო საქმე და ბანაკის დაცვა და ნადავლის მოპოვება მამაკაცების მოვალეობაში შედის. თუმცა არ ჩანს ცალსახად მამაკაცის ან ქალის უპირატესი როლი.

ამრიგად, ყივჩაღთა საზოგადოებაში არ ჩანს გამოკვეთილი უპირატესობა რომელ სქესს ეკუთვნის. როგორც ჩანს, მათ გადანაწილებული აქვთ მოვალეობები და ყველა თავის საქმეს აკეთებს. დაკრძალვისას ქალსაც და კაცსაც ერთნაირ პატივს მიაგებენ, იქნება ეს საფლავში ცხენის ჩატანება თუ ქვის ქანდაკების აღმართვა. ყივჩაღ ქალებს შორისაც გამოიყოფა სამი სოციალური ფენა და თითოეული ფენის პროცენტული წილი მხოლოდ მცირედ განსხვავდება ყივჩაღ მამაკაცთა სოციალური ფენების პროცენტული მაჩვენებლისაგან. ყივჩაღი ქალები ცხენოსნობაში ისევე კარგად იყვნენ დახელოვნებულნი, როგორც კაცები, რასაც მათი მომთაბარული ცხოვრების წესი განაპირობებდა. ქართული წყაროებისა და არქეოლოგიური მასალების ცნობებით საქართველოში მხოლოდ ზედა ფენის ყივჩაღ ქალთა შესახებ არის მცირე ცნობები. სამწუხაროდ, საქართველოში მყოფ ყივჩაღ ქალებზე დეტალური ცნობების წარმოდგენა წყაროთა სიმცი-

რის გამო არ შეგვიძლია. ამიტომ, მათ შესახებ წარმოდგენა ძირითადად უცხოური წყაროების საფუძველზე გვექმნება. მათი ცნობები ვფიქრობთ, შეგვიძლია გავავრცელოთ საქართველოში მყოფ ყივჩაღებზეც. საქართველოში მცხოვრები ყივჩაღი ქალებიც იქნებოდნენ განსწავლულნი ცხენოსნობაში, თუმცა მათ ბრძოლებში მონაწილეობის ვალდებულება არ უნდა ჰქონოდათ. ისევე, როგორც დანარჩენი ყივჩაღი ქალები, საქართველოში მცხოვრებნიც საქონლის მოვლა-პატრონობით და საშინაო საქმეებით იქნებოდნენ დაკავებულნი. გარდაცვლილი ყივჩაღისთვის საქართველოში ქანდაკების აღმართვის ტრადიცია არ ფიქსირდება, თუმცა ქალისა და მამაკაცის სამარხები ერთნაირად მდიდარია ინვენტარით, თუ მამაკაცთა სამარხებში შეიარაღება ჭარბობს, ქალთა სამარხებში წარმოდგენილი ძვირფასი სამკაულები და ქსოვილები, რაც გვაფიქრებინებს, რომ გარდაცვლილისთვის პატივის მიგება თანაბრად ხდებოდა განურჩევლად სქესისა. ამავდროულად, ჩანს ისიც, რომ სამხედრო საქმეში უპირატესობა მამაკაცებს ენიჭებოდათ.

შენიშვნები

1 კვლევა PHDF – 22-4327 განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით. This research PHDF – 22-4327 has been supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG).

2 Cun – უნგრულ საისტორიო წყაროებში ყივჩაღები მოხსენებული არიან როგორც კუნი, უნგრულად – Kun.

დამოწმებანი

ბალგაბაიევა და *სხვები* **2016:** G. Z. Balgabayeva, S. V. Samarkon, E. V. Yarochkina, A. B. Taskuzhina, S. V. Nazarova. The Role of Women in Military Organization of Nomads. *International Journal of Environmental and Science Education*, № 12, Kostanay.

ბართი 1961: F. Barth. The Nomads of south Persia, Boston, 1961.

ბედროსიანი 1986: Kirakos Gandzakets'i. *History of the Armenians*, Translated by Robert Bedrosian, New York.

ბენიში 1856: Petachia of Ratisbon. *Travel of Rabbi Petachia of Ratisbon*, Translated by Dr. A. Benisch, London, 1856.

დოლაბერიძე 1975: რ. დოლაბერიძე, ფეოდალური ხანის ჩაშვებული სამარხები, *ქვემო ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1965-1971წწ.)*, თბილისი, *მეცნიერება*, 1975.

გოლდენი 1984: P. B. Golden. Cumanica I: The Qipcaqs in Georgia, *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, IV, Wiesbaden.

გოლდენი 1997: P. B. Golden. Wolves, dogs and Qipčaq religion, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. 50, Budapest.

გოლებიოვსკა ტობიაში 2013: A. Gołębiowska Tobiasz. *Monumental Polovtsian Statues in Eastern Europe, the Archaeology*, Conservation and Protection, London.

ენგელი (მთარგ.) 2001: P. Engel. *The Realm of St Stephen, A History of Medieval Hungary 895-1526,* Translated by T. Pálosfalvi, London, New York.

ვეჯვუდი (გამომც) 1906: E. Wedgwood. *The Memories of Lord Joinville*, London,

კარპინი 1942: პლანო კარპინი. ისტორია მონღოლებისა, რომელსაც ჩვენ თათრებს ვუწოდებთ, რედ. ნ. ბერძენიშვილი, *მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის,* ნაკვეთი II, თბილისი, 1942.

კეზაელი: Simon De Keza. Gesta Hunnorum et Hungarorum. ვებგვერდი: kupdf.net https://kupdf.net/download/simon-de-keza-gesta-hunnorum-et-hungarorum_58d53d77dc0d607f33c34693_pdf [ნანახია 17.05.2021. 14:30].

მადჯირუ 2017: A Madgearu. *The Asanids, The Political and Military History of Second Bulgarian Empire (1185-1280)*, Leiden, Boston.

მაკრიდე (მთარგ.) 2007: *George Akropolites. The History, Introduction*, Translation and Commentary Ruth Macrides, Oxford University Press..

სმითი 2000: J. Masson Smith Jn. The Nomads' Armament: Homemade weapons. Religion, *Customary, Law and Nomadic Technology*. Toronto Studies in Central and Inner Asia. No 4, Toronto.

მესხია 1986: შ. მესხია. ძლევაი საკვირველი, *საისტორიო ძიებანი*, ტ. III, თბილისი.

მეტრეველი 1990: რ. მეტრეველი. *დავით აღმაშენებელი*, თბილისი .

მეტრეველი (რედ. 2008): *ქართლის ცხოვრება*, მთ. რედ. რ. მეტრეველი, თბილისი.

პოტიომკინა 2012: T. M. *Потемкина. Иерархия половецкой знати (по погребениям со статусними предметами). Степи Европы в эпоху средневековья*, Донецк.

როჯერი 2010: Master Roger. Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars, Translated by János M. Bak and Martyn Rady, Budapest, 2010.

რუბრუკვისი 1942: გუილიომ რუბრუკვისი. *მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, რედ. ნ. ბერძენიშვილი, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის,* ნაკვეთი V, თბილისი.

სილაგაძე 1987: ბ. სილაგაძე. არაბი მწერალი ყივჩაღთა შემოსევის შესახებ ამიერკავკასიაში XIII ს-ის 20-იანი წლების დასაწყისში, *ქართული წყაროთმცოდნეობა*, VII.

ჩხაიძე 2016: В. Н. Чхаидзе. Военная организация кочевников Крыма в XII—XIV веках, *Диалог городской и степной культур на Евразийском пространстве, Историческая география Золотой Орды*, Казань, Ялта, Кишинёв.

წურწუმია 2012: მ. წურწუმია. ყივჩაღთა საკითხისათვის XII საუკუნის დასაწყისის ქართულ პოლიტიკაში, *თსუ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები,* VI.

ჯავახიშვილი 1983: ი. ჯავახიშვილი. *ქართველი ერის ისტორია*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. 2, თბილისი.

ჰოლმს მაკნილი (მთარგ.) 2005: Robert de Clari. *The Qonquest of Constantinople,* translated by Edgar Holmes McNeal,

WOMEN IN NOMADIC SOCIETY: INFORMATION FROM PRIMARY SOURCES ABOUT QIPCHAQ WOMEN

Nino Kakalashvili
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
ninokakalashvili1121@gmail.com

The nomadic society of the Qipchaqs differed significantly from sedentary societies. While numerous studies examine the settlement of the Qipchaqs in Georgia, little attention has been given to Qipchaq women in Georgian historiography. Existing research predominantly focuses on military and political matters, leaving the social hierarchy and daily life of Qipchaq women largely unexplored.

Georgian historical sources provide limited information about the Qipchaqs residing in the region, and references to women are particularly scarce. Consequently, foreign historical sources, archaeological findings, and stone sculptures of the Qipchaqs become crucial for understanding the social roles and status of women in their society.

Due to their nomadic lifestyle, the Qipchaqs frequently moved from place to place. Both men and women were skilled horse riders, as the horse was central to their way of life. Among the upper class, horses were buried with the deceased, regardless of gender, and stone sculptures were erected on graves of both men and women, indicating comparable recognition in death.

Although Qipchaq women possessed many of the same skills as men, certain duties were gender-specific. Women primarily managed household affairs, while men were responsible for tasks such as weapon making, horse care, and camp security. Warfare was undertaken by men; historical sources do not mention female warriors. Despite these distinctions, no clear male or female dominance existed, and responsibilities were distributed according to practical needs.

In Georgia, the lifestyle of Qipchaqs appears to have been similar, and the rights and duties of women mirrored those in other regions. Funeral practices honored both men and women equally. Although no stone statues of Qipchaqs have been found in Georgia, burial inventories suggest that women received equal respect. Given the allocation of living spaces, seasonal pastures, and herds of cattle, Qipchaq women likely played key roles in household management and animal husbandry.

This research PHDF – 22-4327 has been supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG).